

10. Țârdea T. N., Grama R. C. Bioetica medicală în Sănătate Publică. Suport de curs.- Chișinău: Casa editorial-poligrafică *Bons Offices*, 2007, 248p.
11. Țârdea T. N. *Sănătatea omului din perspectiva abordării umanistice și tehnologiilor biomedicale: analiză bioetico-medicală* // Materialele Conferinței a XVI-a Științifice Internaționale, 12-13 noiembrie.-Chișinău: CEP „Medicina” 2010, 279p.
12. Țârdea T. N. Bioetică: origini, dileme, tendințe.-Chișinău: CEP „Medicina”, 2005, 233p.

SENSUL CONCEPTUAL AL FILOSOFIEI ȘI ȘTIINȚEI ÎN TEOLOGIA MEDIEVALĂ

Ion Banari

Catedra de Filosofie și Bioetică USMF „Nicolae Testemițanu”

Summary

Conceptual meaning of philosophy and science in medieval theology

During the development of human thought, connection between philosophies-science-theology is characterized by the moments of conflict, interdependency, dialog and integration related to the problem of reality's cognition. This article underlines the consequences of these challengers, establishes the role of religious in contemporary society, exposing the interrelation between theology and philosophy, between science and religion.

Rezumat

Pe parcursul dezvoltării gândirii umane, conexiunea filosofie-știință-teologie este caracterizată prin existența unor momente de conflict, independență, dialog și integrare, în ceea ce privește cunoașterea realității. Studiul dat evidențiază consecințele acestor provocări, stabilește locul și rolul religiosului în societatea contemporană, demonstrând corelația dintre teologie și filosofie, știință și religie.

În câmpul analizei epistemologice contemporane se observă o multitudine de confuzii în cadrul interpretativ al termenului *filosofie*, acumulate pe parcursul evolutiv al gândirii științifice. Printre acestea, necâtânt la situația creată expresia capătă prin conexiuni culturale și diferite caracteristici profunde, sensuri conceptuale. Complicația ce survine aici este evitarea concepțiilor ironate, deformate apărute în spațiul științific și teologic, pentru a accede la forma centrală, fundamentală a filosofiei ce permite interconexiunea filosofie-teologie-știință. Pentru acest fapt e nevoie de a deplasa direcțiile investigaționale la început asupra conținutului semantic transmis de antichitatea greacă la cea medievală europeană, care a influențat decisiv gândirea științifică mai ales în raportul cu religia, apoi varietatea noțională atât în teologia latină, cât și-n cea bizantină, fiindcă în majoritatea cercetărilor ce vizează filosofia și știința medievală se reduce doar la cea occidentală (ceea ce se observă clar mai ales în scopul evidențierii conflictelor existente între teologie și știință). Culminând cu prezentarea premiselor teoretice ce ar permite de a delimita granițele investigaționale ale acestor două domenii de cercetare a lumii.

Privite sub acest aspect, majoritatea analizelor științifice ale filosofiei începe prin accentuarea originii grecești al acestui termen. Poziția nominalizată, nu încearcă să submine sau ignore marile tradiții ale culturii universale, care de fapt, unele din ele sunt mai vechi decât celei eline. Însă ca domeniu autonom, ca termen lingvistic și conținut semantic, el este de origine greacă [6, p.35-36; 4, p.15-16]. În acest sens, specificul gândirii analizate s-a transformat și transpus în cultura medievală, fundamentându-se pe două caracteristici esențiale, una conform căreia filosofia apare ca domeniu, alături de fizică, geometrie, etică, astronomie, medicină etc. și alta bazându-se pe raționamentul că filosofia analizează cele mai generale legi, principii ale existenței, îmbrățișează în acest sens cunoștințele particulare și toate științele. Conform acestei concepții, o perioadă îndelungată, inclusiv cea medievală sa invocat termenii filosofie și știință ca fiind identici, fără să se delimiteze faptul că noțiunea de filosofie este polisemantică, și de

multe ori un anumit mod de cunoaștere științifică ar putea fi considerată filosofie și invers. Percepută astfel, se remarcă în cadrul cercetărilor relaționale între teologie și știință confuzii, exagerări și extremități sensuale, ce ține, pe de o parte, de interconexiunea lor (religiei și filosofiei) și anume în momentul în care anumiți teologi au luat poziție față de ea, fie ca să o condamne, fie ca să o absoarbă în expunerile lor [2, p.15], iar pe de altă parte, tendința pentru prioritatea investigațională a lumii.

Ca dovadă, putem evidenția faptul, că în perioada incipientă majoritatea filosofilor creștini tratează filosofia prin paradigma Logosului divin, astfel încât face o trecere constitutivă de la o perioadă la alta. Cu alte cuvinte, filosofii greci filosofiază despre realitate interpretând rațional problema existenței (raportând la logusul uman), fără să cunoască Logosul Primordial, iar când El se descoperă, gravitația conceptuală se deplasează în jurul Lui, fiind interpretat ca început al tuturor lucrurilor. Așa în cât căutarea și neliniștea unor filosofi antici care tindeau să cunoască lucrurile necorporale, găseau liniștea în conceptele creștine, în acest sens *filosofia era calea către Dumnezeu și care unește cu El* [2, p.16–17]. În teza lui Iustin observăm într-o situație concretă și istoricește localizată cum religia creștină a putut să asimileze imediat un domeniu revidecat până atunci de filosofie. Aceasta se datorează faptului că noua concepție despre realitate rezolva probleme filosofice mai bine de cât filosofia din aceea vreme [2, p.16–17]. Aici vedem o evoluare și interpretare pozitivă a filosofiei și anume oferirea religiei o formă și conținut noțional pe de o parte, iar pe de altă parte, creștinismul oferea lumii un sens al existenței și finalitate acesteia.

Situată față în față, filosofia și teologia creștină recurge la fixarea unor repere conceptuale de interconexiune, cum observăm la Clement Alexandrinul (asemenea poziție găsim la majoritatea reprezentanților primei perioade al patristicii cu excepția lui Tațian). În tezele sale el relatează că „credința cea adevărată, adevărul, amestecat cu învățăturile filosofiei; dar mai bine spus, adevărul este acoperit și ascuns în ele... Știu ce pălăvrăgesc unii care, în chip ignorat, se tem și de umbra lor, spunând că trebuie să ne ocupăm numai de lucrurile cele mai necesare, de cele care mențin credința și să lăsăm deoparte învățăturile străine..., care ne fac să ne îndeletnicim cu lucruri care nu contribuie cu nimic la scopul nostru final... Eu voi arăta că filosofia este... opera proniei dumnezeiești; că nu-i un rău... nu trebuie să condamni pe filosofii greci pe temeiul unei menționări a doctrinelor lor, până nu ajungi la descoperirea cunoașterii amănunțite a gândirii lor. Numai acea combatere este foarte bună care se întemeiază pe experiență... Filosofia este un exercițiu intelectual pentru primirea credinței...” [1, p.20–21].

Relatările prezentate duc la elucidarea unor sensuri noționale pe care le-a primit filosofia în primele secole ale erei creștine (până la separarea culturală, politică, administrativă și religioasă a imperiului Roman, adică, perioada de unitate creștină). În primul rând putem constata faptul că filosofii și intelectualii convertiți la creștinism au acceptat noua concepție despre lume prin căutarea diverșor adevăruri despre lume și în general viața. În căutarea răspunsului acestor probleme și momentul întâlnirii cu gândirea creștină, găseau în ea multe sensuri pe care le căutau. Astfel starea de căutare a omului, cu alte cuvinte descoperirea lumii materiale în raport cu cea intelegibilă le-a făcut pe apologeții primelor secole să numească filosofia ca calea ce-l aduce pe om spre descoperirea Adevărului Suprem prin analiza și cunoașterea lumii, aici filosofia capătă sensul ca metoda spre cunoașterea divină. În al doilea rând se observă o stare de colaborare în care filosofia este concepută ca formă de cunoaștere a lucrurilor intelegibile și argumentarea credinței, oferind cunoștințelor teologice un conținut filosofic. În al treilea rând putem remarca faptul că filosofia este izvor de cunoaștere pentru asigurarea nemuririi. Această primă întâlnire și conceptualizare a filosofiei în raport cu teologia, treptat sub influențele proceselor sociale a căpătat sensurii și direcții diferite în dependență de condițiile socio-culturale. Filosofia medievală europeană pe parcursul constituirii sale a cunoscut două sensuri conceptuale acumulate, pe de o parte, de la latini și bizantini, pe de altă parte.

Astfel, în literatura de specialitate analizele dedicate *filosofiei și științei din europa occidentală*, sunt caracterizate prin existența unor tensiuni pronunțate între filosofie (știință)–teologie cauzate de extremitățile religioase, prin tutelarea științelor naturale și respectiv mentalitatea eronată conform căreia în Biblie există știință, ce a plasat sensul conceptual al

filosofiei mai bine de un mileniu considerând-o *sluga teologiei*. Aceste tensiuni au existat într-o formă reciprocă, înțeleasă ca accentuare la etapa incipientă a teologiei în raport cu știința, apoi invers știința în raport cu teologia.

În asemenea împrejurări noționale, putem caracteriza sensul conceptual al filosofiei în teologia latină, prin câteva poziții sensuale apărute și dezvoltate în evaluarea raportului filosofie-religie. Astfel, menționăm momentul când filosofia a fost declarată *ancilla theologiae*, perioadă în care s-au făcut eforturi pentru explicarea dogmelor creștine cu ajutorul rațiunii filosofice. Prin aceasta s-a dat un impuls la trezirea reflecției logice și îmbogățirea spiritului filosofic – lucru remarcabil la niște popoare tinere, cum au fost cele europene în epoca medievală, și pentru cultura lor. Apoi, renumita tendință medievală „lupta pentru lumină prin școli” și prin școli la ridicarea morală și intelectuală a Europei căzute sub stăpânirea barbarilor. Ceea ce a făcut pe unii filosofi occidentali ca Etienne Gilson, să susțină că nu „creștinismul s-a opus științei și filosofiei în evul mediu, ci împrejurările tulburi: năvălirile barbare, neconținutele războaie, amestecul neamurilor, frământările politice și sociale, neprielnice muncii și speculației creatoare” [2, p.150]. Următorul moment, poate fi relatat ca întâlnirea dintre filosofie și catolicism, prin Inchiziție, unde exagerările existente au adus la abuz în detrementul credinței (teologie) și intelectului (știință). Și ultimul eveniment este marcat de procesul secularizării, „de emancipare a diferitelor sfere din societate, grupuri sociale, conștiințe individuale, activității și comportamentului omului, relațiilor sociale și instituțiilor sociale de influența religiei” [7, p.354], ce a permis pe de o parte independența domeniilor (teologia, filosofia, știința), iar pe de altă parte, stabilirea unor noi mecanisme, metode de interconexiune între teologie-știință-filosofie.

Cultura și teologia bizantină, spre deosebire de cea latină, a manifestat un raport diferit dintre teologie-filosofie. Acest lucru poate fi clasificat datorită unor împrejurări istorice specifice gândirii bizantine. În primul rând e vorba de faptul lipsei unei tutelări a științei din partea autorităților religioase, respectiv filosofia nu era sclava teologiei. Al doilea moment este constatat de faptul că învățământul superior al acelor timpuri era separat în două unul teologic, iar celalt laic. Acesta putem observa prin înființarea Universității din Constantinopol în anul 425, formând atunci 31 de catedre [5, p. 185]. Respectiv al factor, putem prezenta și delimitarea analizelor filosofice în filosofia practică ce ține de experimentarea teologiei și teoretizarea acestei trăiri.

În ceea ce privește varietatea noțională a filosofiei în gândirea europeană orientală (cultura bizantină), întâmpinăm dificultăți, mai ales atunci când, în aceeași abordare teologilor cuvântul filosofie poate avea, alternativ, conotații diferite. În același discurs al lui Grigorie Teologul, de pildă, citim cunoscutele cuvinte: „Nu se cade a filosofa despre Dumnezeu în toate ale Lui”, iar în finalul discursului: „Filosofează-mi despre orice” [3, p.25–32]. Apoi, în nenumărate cazuri, pe toată durata derulării istorice a vieții bizantine, filosofia a fost numită pe de-o parte demonică, iar pe de alta utilă. Iar aceasta se întâmplă uneori chiar în aceeași operă a unui autor. Astfel, destui cercetători ai gândirii patristice, foarte neliniștiți, vorbesc când despre contradicții, când despre schimbări evolutive în ideile unuia și aceluiași filosof medieval! De altfel, așa cum e foarte cunoscut, filosofia s-a transformat într-un mod extrem de sistematic în servitoarea credincioasă a teologiei. Și aceasta nu a vătămat atât filosofia - ar fi putut exista în același mediu ambiant o gândire filosofică autonomă -, cât, negreșit, funcția însăși a teologhisirii, după cum vom analiza mai târziu.

Din perioada post bizantină deja, printre savanți și teologi s-a impus opinia greșită conform căreia scolasticismul este creația spiritului bizantin și că din Bizanț a fost transplantat în Occident. A dominat deopotrivă și părerea greșită că în Bizanț a existat o unică filosofie, „filosofia după Hristos”. Pe scurt, luând în considerare cele de mai sus, se pot observa următoarele: în ceea ce privește cele două semnificații ale termenului *a filosofa*, la Grigorie Teologul este absolut imposibil să dea cineva interpretarea corectă dacă nu a înțeles în principiu dubla metodologie a teologhisirii, care s-a impus în Răsărit, încă din prima perioadă creștină. Altfel spus, există mai întâi teologia ca experiență, profeție și viață harismatică, și apoi urmează teologia ca descriere a acestei vieți, a manifestărilor ei și a culturii pe care o creează. Această descriere poate fi știință a lucrurilor trăite, erminie și cugetare filosofică. Prin urmare, una este

filosofarea despre Dumnezeu în mediul ambiant al experienței și vieții harismatice și alta descrierea științifică și filosofică a acestor fenomene de viață și a monumentelor ei, de orice natură ar fi acestea - literare, artistice etc. Însă aceste două lucruri se întrepătrund în atmosfera curentă a istoriei, drept care se cere investigație pentru a fi înțelese toate aceste distincții. În gândirea, filosofia și teologia răsăriteană nu pot fi întâlnite asemenea analize, dezvoltate sistematic.

În această ordine de idei, studiu dat încercă să poziționeze ideea că în gândirea bizantină, filosofia nu a fost niciodată slujitoarea teologiei cu conținutul scolastic al Occidentului, și nici Răsăritul nu a fost leagănul inițial al scolasticismului. Faptul dat nu a fost posibil să se întâmple, nici să se fixeze în școli, deoarece, așa cum s-a relatat mai înainte, metodologia teologhisirii a fost dublă. Rațiunea și filosofia nu aveau autoritatea de a explica dogmele prin prisma concluziilor științifice. Puteau doar să descrie și să interpreteze roadele vieții harismatice a dogmelor. De altfel, putem susține cu multă ușurință astăzi că această metodologie a Părinților patristicii a fost reușită, din punct de vedere epistemologic și filosofic, chiar după criteriile gândirii elenistice. Filosofia este numită „roabă și servitoare a teologiei”, dar aceasta nu înseamnă deloc că sintagma a fost impusă de o școală asemănătoare cu acelea care înfloreau în Apus. Descrierea și erminia dogmelor prin intermediul gândirii științifice și filosofice, și nu justificarea lor rațională, a contribuit la crearea îndrăznețelor realizări culturale din atmosfera spirituală a Bizanțului, în toate formele lor, cum sunt, de exemplu: formarea și formularea teologiei însăși, istoriografia, poezia, textele liturgice, muzica, pictura, arhitectura, și altele. De aceea, pe durata vieții milenare a Bizanțului nu a existat - cel puțin ca în perioada contemporană - distincția radicală între *istoria sacra* și *istoria profana*; altfel spus, între cultura ecleziastică și cea profană. Toate se găsesc în hotarele lor și totodată formează una și aceeași unitate culturală. De aceea, teologia însăși și viața ascetică sunt numite filosofie, exprimând unul dintre multele sensuri pe care, în alte contexte, îl are acest termen. Distincția radicală de azi, care se vede și în cercetarea științifică a realizărilor culturale din Bizanț, este foarte târzie și se leagă de schimbările radicale culturale și geopolitice chiar, din ultimii ani, atât în Occident cât și în Răsărit [4, p.28].

În următoarele șase definiții ale filosofiei pe care le formulează Ioan Damaschinul, se poate distinge foarte ușor o sinteză organică a considerațiilor filosofice despre realitățile care privesc pe Dumnezeu, omul și lumea. Realitățile dumnezeiești nu sunt ceva abstract - nici Dumnezeu însuși, în relațiile Lui intratrinitare veșnice -, ci stări întrupate ca mod de viață. Bogăția tradiției, cunoașterea antică, modul de viață ortodox și un uimitor conținut de cunoștințe caracterizează aceste șase definiții ale filosofiei: **a)** Filosofia este cunoașterea celor ce există, a [principiului] prin care există cele ce există, adică este cunoașterea firii celor ce există; **b)** Filosofia este cunoașterea realităților dumnezeiești și a celor omenești, adică a celor nevăzute și a celor văzute; **c)** Filosofia este cugetarea la moartea de voie și la cea fizică. Fiindcă și viața e de două feluri: fizică, pe care o trăim, și cea prin voia liberă, pe care prin strădanie o dobândim în locul celei pământești. De două feluri este și moartea: fizică, adică despărțirea sufletului de trup și moartea de voie, prin care, disprețuind viața de aici, ne grăbim spre cea viitoare; **d)** Filosofia este asemănarea cu Dumnezeu. Ne asemănăm cu Dumnezeu în ceea ce privește înțelepciunea, adică adevărata cunoaștere a binelui; și în ceea ce privește dreptatea, adică prin a împărți în mod egal și prin a judeca nepărtinitor; și în ceea ce privește sfințenia, adică ceea ce este mai presus decât dreptatea, anume a face bine celor ce te nedreptățesc; **e)** Filosofia este arta artelor și știința științelor. Căci filosofia este începutul oricărei arte; prin ea se descoperă orice artă și orice știință. Artă este cea care, la unii, se abate în parte. Știința este aceea care întru nimic nu se abate. Dar singura care nu se abate cu adevărat este filosofia. După părerea altora, arta e cea care se face cu mâinile, iar știința e orice artă rațională: gramatica, retorica și cele de felul acesta; **f)** Filosofia este iubirea de înțelepciune. Iar adevărata înțelepciune este Dumnezeu. Iubirea față de Dumnezeu, aceasta este, așadar, adevărata filosofie [4, p.29–34].

În mod evident, el fructifică și formulează cuprinzător concepțiile filosofice necreștine. Însă cititorul atent este impresionat încă de la început de legătura organică și de neseplat dintre

tradiția filosofică și o rafinată viață creștină, adică ecleziastică. Astfel, nu este posibil să mai cadă cineva în cursă și să nu înțeleagă toate elementele teologice care se altoiesc în tradiția filosofică. Se poate înțelege cu ușurință cum această altoire este o lucrare pur filosofică, o cunoaștere parțială a unor date empirice și o privire metaștiințifică macroscopică asupra realităților dumnezeiești și umane. Prin studierea definițiilor propriu-zise și având în vedere educația teologică și filosofică a lui Ioan Damaschinul, este foarte ușor să facem niște prime evaluări. Cunoașterea, de pildă, a firii celor, ce există nu include, cu siguranță, și cunoașterea firii lui Dumnezeu, care rămâne de necuprins cu mintea. Această incognoscibilitate este din punct de vedere epistemologic extrem de corectă și deschide drumul doar unei înțelegeri prin intermediul experienței vii a realităților dumnezeiești. Cu alte cuvinte, numai așa pătrund delimitările și descrierile în fiecare domeniu de cunoaștere, astfel încât filosofia să ne protejeze de samavolniciile oricărui dogmatism. De altfel, realitățile nevăzute sunt prezente ca experiențe întrupate în spațiul vieții ecleziastice. În paralel cu toate acestea se pot distinge și alte subtile analize. Știința și filosofia, de exemplu, nu se abat de la normă, în timp ce arta se abate! Și asta pentru că orice artă are nevoie de știință, singura care poate localiza adevărul. Prin urmare, fără știință, omul nu poate parcurge nici o lucrare și nici o activitate. Aceasta este valabil și pentru cunoașterea realităților dumnezeiești; totuși, realitățile divine sunt înțelese în teologia Europei de răsărit ca experiențe, și nu ca vederi inaccesibile. Dumnezeu Cel incognoscibil după Ființă este imposibil "de apropiat, iar aceasta este just din perspectivă epistemologică. Tot ceea ce deține însă omul ca dar dumnezeiesc este realitate întrupată pe care o poate apropia din punct de vedere gnoseologic și științific.

Dincolo de observațiile de mai sus, Ioan Damaschin, prin cele șase definiții cuprinzătoare și prin descrierea variatelor domenii de cunoaștere, inventariază cu atenție lucrarea filosofării. Înțelegerea acestei lucrări ne salvează de neputință sau improvizație și de înțelegerea acestor definiții ca o anemică reluare prin imitație a vechilor sentințe grecești. Dimpotrivă, prin mijlocirea gândirii filosofice ca privire interpretativă macroscopică, el realizează o uimitoare angajare a tuturor elementelor lumii și vieții.

Analizând diversitatea conceptuală și manifestări istorice dintre filosofie-teologie, relatate prin exemplele expuse anterior, ne permitem să concretizăm unele momente pentru continuitatea cercetării noastre. În primul rând, cu toate că n-au fost intenționate, observăm că contextul cultural, socio-istoric, economic și politic a contribuit esențial modului de constituire, asupra conținutului și raportului filosofie-teologie în evoluția lor. Printre acestea, în analizele bioetice, asemenea circumstanțe pot fi evitate cu poziționarea în uzul epistemologic repere metodologice fundamentate pe axiologia creștină primară. În al doilea rând, multitudinea de tradiții și poziții moderne, care formează diversitatea creștină contemporană, ne permite sistematizarea valorilor creștine fundamentale, cu un conținut epistemologic, ce ar servi ca bază metodologică atunci când se intercalează bioetica și valorile creștine (sau religioase).

Bibliografie

1. Clement Alexandrinul. *Stromatele*. – București: EIMBOR, 1982, 592p.
2. Gilson Etienne. *Filosofia în Evul Mediu. De la începuturile patristice până la sfârșitul secolului al XIV-lea*. – București: Humanitas, 1995, 720p.
3. Grigorie de Nazianz. *Cele cinci Cuvântări despre Dumnezeu*. – București: Herald, 2008, 176p.
4. Matsoukas Nikos. *Istoria Filosofiei Bizantine*. – București: Bizantină, fără an, 272p.
5. Radu Gheorghe. *Cultură și civilizație*. – București: Printech, 1999, 354p.
6. Țirdea Teodor. *Filosofie și Bioetică: istorie, personalități, paradigme*. – Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic *Medicina*, 2000, 255p.
7. Țirdea Teodor, Berlinshii Petru, Eșanu Anatol, Nistreanu Didina, Ojovanu Vitalie. *Dicționar de Filosofie și Bioetică*. – Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic *Medicina*, 2004, 441p.